

Antony Beevor, De strijd om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939

A. BEEVOR, De strijd om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939, Amsterdam: Ambo/Anthos, 2006, 542 p.

De zeventigste verjaardag van de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) was aanleiding voor een stroom publicaties, activiteiten, reportages in Spanje en elders. Dit jaar worden de herdenkingen en terugblikken voortgezet, want het is zeventig jaar geleden dat ook in ons land de meeste 'niños de la guerra' onthaald werden, de meeste Belgische 'brigadistas' naar Spanje trokken en dat Guernica gebombardeerd werd. Met 'De strijd om Spanje' van Antony Beevor heeft het Nederlandse taalgebied er alleszins een ambitieus overzichtswerk bij om dit conflict te begrijpen; een conflict dat nog steeds voor veel debat zorgt want "de spoken van de propagandastrijd van zeventig jaar geleden waren nog steeds rond".

Onderbelicht, althans in het buitenland, was dan weer de vijfenzeventigste verjaardag van de stichting van de Tweede Republiek op 14 april 1931. Ondanks een reeks 'verbenas republicanas' (republikeinse feesten) die op de deelname van een aantal prominente personaliteiten zoals de schrijfster Almudena Grandes konden rekenen, braken weinigen een lans voor de afschaffing van de monarchie en de wederinvoering van een nooit gestabiliseerde republiek die in de burgeroorlog ten onder is gegaan.

Twee Spanjes, drie dominante interpretaties

In de klassieke republikeinse interpretatie is de burgeroorlog een generale repetitie waarna Hitler en Mussolini de Tweede Wereldoorlog ontketenen. In die visie was Spanje dan ook de arena waar, mits een meer vastberaden steun aan de republiek vanwege Engeland

en Frankrijk, de westerse democratieën het fascisme hadden kunnen verslaan en waar de mensheid zich een tweede wereldbrand had kunnen besparen. De consequent antifascistische Sovjet-Unie stond – op het Mexico van president Lázaro Cárdenas na – quasi als enige pal en gul achter de republiek, maar zelfs Stalin kon tegen zoveel *apeasement* en verraad niet op. Met andere woorden: de Tweede Wereldoorlog begon in Spanje.⁽¹⁾

Volgens de nationalistische versie dreigde Spanje ten onder te gaan aan de chaos veroorzaakt door revolutionaire horden die alle traditionele waarden met voeten traden. De republiek – op zich al een gedegenereerde entiteit – kon de goddeloze provocateurs niet tot de orde roepen en dus restte het leger als behoeder van de natie geen andere keuze dan een *pre-emptive strike* om het vaderland en de traditionele waarden die het kenmerken, van de ondergang en van Spaansvijandige invloeden als communisme en atheïsme te redden. De burgeroorlog nam de allure aan van een kruistocht.⁽²⁾

Antony Beevor sluit aan bij een derde, recentere, maar steeds meer courante interpretatie: er valt iets te zeggen voor beide interpretaties maar beide hebben ze ongelijk. Met hoe meer afstand en zin voor relativisering men terugblijkt, hoe meer men de burgeroorlog omschrijft als 'tragedie', de explosie van atavistische gevoelens van twee tegenover elkaar staande Spanjes, "*las dos Españas*".⁽³⁾ Uiteraard wordt Franco's kruistocht niet verdedigd, maar de these van de provocatie wordt niet uitgesloten: betekenisvolle sociale krachten traden met "*onverantwoorde retoriek*" op de voorgrond. In die mate dat niemand minder dan de filosoof José Ortega y Gasset in juni 1936 moest waarschuwen voor de "*opkomst van kinderachtigheid en daarmee geweld in de Spaanse politiek*".⁽⁴⁾

Gelukkig schuilt de waarde van Beevors boek niet in zijn conclusies. Die relativeert hij zelf wanneer hij besluit dat het al te makkelijk is om conclusies te trekken. Is dat overigens zo? Of is eerder het omgekeerde waar? Hoe dan ook, Beevors verdiensten liggen elders: in het bestaande materiaal dat hij netjes op een rijtje zet en in het nieuwe materiaal dat hij daaraan toevoegt.

Zwakteverhouding

Op 18 juli 1936 – 17 juli in Spaans-Marokko – begon een opstand van militairen tegen de Tweede Republiek. Wat bedoeld was als een *pronunciamiento*, werd een bloedige burgeroorlog met grote internationale implicaties die drie jaar en zo'n zeshonderd-duizend dodelijke slachtoffers later zou uitmonden in een dictatuur die zelf nog vier decennia zou standhouden en nog eens circa honderdvijftigduizend slachtoffers zou eisen.⁽⁵⁾

Van die Spaanse Burgeroorlog wordt wel eens gezegd dat het een van de weinige, zonet de enige oorlog is, waarvan de geschiedenis niet door de winnaars maar door

de verliezers werd geschreven. Begrijpelijk. Na 1945 konden de overwinnaars van de burgeroorlog bezwaarlijk uitpakken met het feit dat bondgenoten als nazi-Duitsland en fascistisch Italië een flink aandeel in hun zege hadden. Daarnaast wierp dictator Francisco Franco zich van bij de aanvang van de Koude Oorlog op als *centinela del occidente* (schildwacht van het Westen). Al werd franquistisch Spanje op de internationale scène nog wat als een paria behandeld, het regime behoorde – net als het Portugal van de opeenvolgende dictators Salazar en Caetano – duidelijk tot de westerse invloedssfeer. Voor de republikeinen die hoopten dat de geallieerden na het verslaan van Duitsland en Italië ook de Spaanse dictatuur zouden neerhalen, was dit een keiharde ontzuivering, om niet te zeggen verraad.⁽⁶⁾ Voor een terugkeer naar de republiek was er op het internationale toneel geen draagvlak meer. De sinds 1939 in ballingschap vertoevende republikeinse instanties verloren elke impact en dynamiek. Wanneer in 1975 Franco overlijdt, bevindt Spanje zich in een prerevolutionaire toestand met stakingen en massabetogingen. In buurland Portugal heeft de Anjerrevolutie zopas een einde aan de dictatuur gesteld. Maar de republikeinse optie verdwijnt achter de horizon van zodra de twee grote linkse oppositiepartijen – de Partido Socialista Obrero Español (PSOE) en de Partido Comunista de España (PCE) – zich achter Juan Carlos de Borbón scharen. De baan is vrij voor een bezegeling van de constitutionele monarchie, met andere woorden voor een terugkeer naar de prerepublikeinse toestand waaraan in april 1931 een einde was gekomen. In een bijna volledige anonimiteit ontbindt de laatste republikeinse regering in ballingschap zich na de parlementsverkiezingen van 15 juni 1977, de eerste democratische verkiezingen na 41 jaar. Nogal laconiek luidt haar laatste mededeling dat ze fier is haar opdracht volbracht te hebben, verwijzend naar het herstel van de democratische rechten en vrijheden.

De in 2003 overleden auteur Manuel Vázquez Montalbán omschreef deze *transición* graag als het resultaat van een ‘zwakteverhouding’ in plaats van een krachtsverhouding: enerzijds was de dictatuur te zwak om nog gecontinueerd te worden; anderzijds waren de democraten te zwak om grondig komaf te maken met de dictatuur – een breuk te bewerkstelligen – waardoor essentiële delen van het staatsapparaat, niet in het minst het leger en de guardia civil – ondanks haar misleidende naam wel degelijk een militair korps – ongemoeid werden gelaten.

Willens nillens zit Spanje tot op de dag van vandaag nog met dat onverwerkt verleden. In tegenstelling tot de overigens veel kortere Argentijnse dictatuur of het Zuid-Afrikaanse apartheidregime, heeft geen enkele onder de dictatuur begane misdaad ooit tot een gerechtelijke verantwoording geleid, laat staan een veroordeling opgeleverd.

De zwakteverhouding is nog steeds bijzonder delicaat. Afgelopen zomer voerde de sociaaldemocratische regering van premier José Luis Rodríguez Zapatero de *Ley de Memoria Histórica* in.⁽⁷⁾ Voor de linkse oppositie en de steeds talrijker verenigingen die zich inzetten voor collectieve herinnering – met activiteiten als het blootleggen van massagraven, het zoeken naar sporen van vermiste familieleden, het laten verwijderen van symbolen van de dictatoriale periode en het oprichten van gedenktekens ter

nagedachtenis van de slachtoffers van het franquisme – gaat die wet niet ver genoeg omdat ze onder meer geen enkel vonnis uit de tijd van de dictatuur terugdraait (broodroof, gevangenisstraffen, terdoodveroordelingen...). Men wil de rechtse oppositie niet voor het hoofd stoten, zegt men vanuit die hoek. Voor de rechtse oppositie van de Partido Popular rijt de wet onnodig de wonden uit het verleden open en is ze selectief, waarmee die partij er de huidige regering van beschuldigt de nabestaanden van de slachtoffers van het ETA-terrorisme in de kou te laten staan. De regering lokt de confrontatie uit en polariseert de samenleving, klinkt het in die rechts-conservatieve hoek. Kopstukken van de regeringspartij verwerpen zowel de ene als de andere kritiek en argumenteren dat die wet volledig aansluit bij de geest van verzoening van de *transición*.

Herdenking als bevestiging

Met de opvang van circa vijfduizend *niños de la guerra* – hoofdzakelijk in twee golven, na de val van het front van Baskenland en het noorden in 1937 en na de val van Catalonië in 1939 – en met de deelname van ongeveer tweeduizend Internationale Brigadisten, waren de Belgen verhoudingsgewijs koplopers in de solidariteit met republikeins Spanje. Jammer dat daar in de Spaanse literatuur weinig of niets is van terug te vinden. Wie Spaanse bibliografieën overloopt over het conflict, zal zelden stoten op Belgische, laat staan Vlaamse bijdragen. Deze twee facetten van de solidariteit met de republiek – vluchtelingenkinderen en oorlogsvrijwilligers – vormen, ook bij ons, het hoofdbestanddeel van de werken over de Spaanse Burgeroorlog.

Daar valt iets voor te zeggen. De aangrijpende beelden (foto's, wat schaarser filmmateriaal) en getuigenissen van deze kinderen-van-toen vormen dankbaar materiaal voor de media. Wie vanuit een Vlaamse of Belgische invalshoek de Spaanse Burgeroorlog wil bestuderen, komt logischerwijs snel terecht bij de *niños* die in België bleven of bij overlevende Belgische Brigadisten.⁽⁸⁾ Het was lange tijd een voor de hand liggende manier om aan oral history te doen.

Om daarentegen een algemeen inzicht te verwerven over dit conflict, om ook de interne contradicties, spanningen en afrekeningen te vatten binnen de strijdende kampen – en dus het kampdenken te overstijgen – is méér nodig. Herdenken is immers vaak niet meer dan bevestigen. En uiteraard verdienen het verzet tegen de opstand van de militairen en de internationale solidariteit met republikeins Spanje, een vooraanstaande plaats in het collectief geheugen van de Belgische en internationale linkzijde. Maar om die plaats te verankeren, om dat geheugen te versterken, is ook en vooral kritisch historisch onderzoek noodzakelijk én inhoudelijk debat.

Had Gonzalo Pontón, onder meer stichter en algemeen directeur van de Ediciones Crítica, dit in gedachten toen hij de Britse militair-historicus Antony Beevor vroeg zijn in 1982 gepubliceerde boek *The Spanish Civil War* te herschrijven? Het project was alleszins ambitieus: al het onderzoek dat Spaanse en andere historici de afgelopen 25

jaar hadden gedaan, gebruiken en nieuw materiaal toevoegen uit Duitse en sovjetarchieven.

Van bij de aanhef gaat Beevor in op dat kampdenken. De burgeroorlog louter en alleen herleiden tot een strijd tussen links en rechts is volgens hem een misleidende simplificatie. Hij verwijst hiervoor naar twee andere conflicthaarden: staatscentralisme versus regionale onafhankelijkheid en het autoritaire systeem versus de vrijheid van het individu. Volgens de auteur kenden de rechtse, nationalistische krachten dan ook een veel grotere samenhang omdat ze tegelijkertijd rechts, centralistisch en autoritair waren. In het linkse, republikeinse kamp speelden daarentegen de tegenstellingen volop tussen centralisten en autoritaire enerzijds, met name de communisten, en daartegenover de regionalisten en de vrijdenkers.

Wreedheden

Het staat vandaag modieus te stellen dat de burgeroorlog wreedaardig was – welke burgeroorlog is dat niet? – en dat beide kampen over de schreef gingen en evenveel boter op het hoofd hebben. Dat in beide kampen wreedheden werden begaan, staat buiten kijf, maar ze volgden niet hetzelfde patroon. In de nationalistische gebieden ging de meedogenloze zuivering van *rojos* (roden) jarenlang door. Het idee van de *limpieza* (zuivering) was er een wezenlijk onderdeel van de strategie. Deze systematische en geplande repressie werd gesteund door de militaire en burgerautoriteiten en kreeg de onomwonden zegen van de katholieke kerk. In de republikeinse gebieden deed het ergste geweld zich meestal voor als een plotselinge en snelle reactie op een onderdrukte angst, verergerd door het verlangen om wraak te nemen voor het verleden.

Beevor sluit hiermee aan bij wat de Madrileense historicus Julio Aróstegui tien jaar geleden – naar aanleiding van de zestigste verjaardag van de burgeroorlog – reeds concludeerde: “Zo elke dode evenveel waard is, gaat dit niet op voor de manier waarop zij gedood werden.” Bij de republikeinen ging het om “een ontketende explosie van furie”, bij de nationalisten om de “koele en systematische vernietiging van de tegenstander”.⁽⁹⁾

De afgelopen tien jaar werd er in alle Spaanse regio's uitgebreid onderzoek gedaan naar het aantal slachtoffers en hun identiteit. Voor iets meer dan de helft van Spanje komt men vandaag op tachtigduizend slachtoffers van de nationalistes. Rekening houdend met de doden die niet zijn geregistreerd en met provincies waar het onderzoek nog niet afgerond is, ligt het werkelijke cijfer hoger.⁽¹⁰⁾

Een paar nationalistische topmilitairen koketteerden graag met hun wreedaardige, meedogenloze aanpak. Met name generaal Gonzalo Queipo de Llano die er een echte radiotalkshow op nahield waarmee hij het moreel van de vijand wilde ondermijnen en zijn eigen militaire prestaties in de verf zetten. Tegelijkertijd creëerde hij een krachtsverhouding tegenover Franco die hij mispreeft en onder vrienden belachelijk maakte, maar voor wie hij vrij snel de duimen moest leggen. Queipo's radio-interventies waren een weerszinwekkend voorbeeld van psychologische oorlogvoering, zoals

uit dit voorbeeld mag blijken: “Onze dappere legionairs en ‘regulares’ hebben de rode lafaards getoond wat het betekent een echte man te zijn. Ze hebben dat tegelijk ook de rode vrouwen geleerd. Dit is volledig gewettigd want deze communistische en anarchistische vrouwen prediken de vrije liefde. Voortaan zullen ze tenminste het verschil kennen tussen echte mannen en homoseksuele militieleden. Hoe zeer ze ook zullen schreeuwen en spartelen, bevrijden zullen ze zich niet.” Van een gruwelijke machistische mentaliteit gesproken. Veelzeggend is dat deze toespraken immens populair waren onder de nationalistes. Daags nadien werden ze telkens gepubliceerd in het dagblad ABC tot in februari 1938 Franco vanuit Salamanca tussenbeide kwam. Queipo's radiopraatjes stonden immers haaks op het imago van vrome christelijke kruisvaarders dat Franco aan de internationale publieke opinie wilde slijten. Tegelijkertijd kon hij Queipo's populariteit inperken. Ook José Millán-Astray, de leider van het Spaanse vreemdelingenlegioen en een van de weinige echte fellowtravellers van Franco onder de reactionaire militairen, was een radiopropagandist binnen het nationalistische kamp die de verheerlijking van de wreedheid en het destructieve niet uit de weg ging. Memorabel in dat verband is zijn aanvaring met de rector van de universiteit van Salamanca, de filosoof Miguel de Unamuno. “Dood aan de intelligentie! Leve de dood”, wierp de oorlogsinvalide Millán-Astray de vermaarde filosoof toe. De aanwezige franquistische auteur José María Pemán dacht in deze rel op zijn manier nog nuancerend te moeten aanbrengen: “Nee! Leve de intelligentie! Dood aan de foute intellectuelen!” Millán-Astray bleek zelf een man met een brede culturele bagage, liefhebber van Japanse poëzie, aanhanger van de Bushido – de spirituele code van de Japanse krijgsadel – die hij in 1941 zelf naar het Spaans vertaalde.⁽¹¹⁾ Allicht in zijn kringen geen foute intellectueel.

Militaire efficiëntie of efficiënte propaganda

Ook al gaat het hier niet om faits divers en waren de betrokkenen echte eersterangsfiguren en geen marginale freaks, toch werden in het algemeen de wreedheden steeds ontkend, geminimaliseerd of in de schoenen van de tegenstander geschoven. Het bekendste voorbeeld van deze laatste aanpak is ongetwijfeld de schuldvraag bij het bombardement op Guernica. Daarentegen zetten beide kampen hun militaire deskundigheid graag in de verf en werd de strategische genialiteit van de respectievelijke leiders tot mythische proporties verheven. Franco is dan een militair genie, wat meedogenloos, maar qua doelgerichtheid gewoon briljant. Aan de andere zijde van de frontlijn heb je dan de Spaanse communistische bevelhebbers: klinkende namen als Juan Modesto, Enrique Lister, de later zwaar in ongenade gevallen Valentín González ‘El Campesino’ en buiten Spanje de minder bekende communistische generaals als Miguel Tagüeña en Etelvino Vega. Ook zij beroemen zich op hun meedogenloosheid, de centralisatie en de ijzeren discipline, noodzakelijk tegen het ‘romantisme’ en ‘avonturisme’ van anarchistische en poumistische milities en, waar nodig, vaderlijke bijstand van ervaren sovjetadviseurs als Jan Berzin, Vladimir Gorev, Nikolaj Koeznetsov (marine), Jakov Smoesjkevitsj (luchtmacht).

Maar volgens Antony Beevor die met de analyse van de militaire tactieken en strategieën duidelijk in zijn sas is, bleek de door de Sovjets opgelegde militaire tactiek desastreus. Meer uit propagandistische overwegingen dan omwille van militaire efficiëntie koos het republikeinse volksleger voor grote offensieven met een kort verrassingseffect waarna men vast kwam te zitten in vrij open gebied. Precies door de schromelijk overdreven propaganda bij de aankondiging van een offensief kon men niet 'zomaar' terugtrekken. Namen van veldslagen die in het republikeinse kamp klinken als een klok – Brunete, Belchite, Teruel, de Ebro – waren *“allemaal desastreuze herhalingen van zetten”*. Erger, *“tot overmaat van ramp schreef de stalinistische paranoia van de sovjetadviseurs en de Spaanse communistische leiders alle nederlagen toe aan trotskistisch verraad en de ‘vijfde colonne’”*. Wat dan weer een heksenjacht met vele onschuldige slachtoffers veroorzaakte binnen de militaire rangen en de republikeinse moreel enorm onder druk zette.⁽¹²⁾

Voor de Internationale Brigades werden het slachtoffer van deze communistische obsessie met propaganda. Ondanks het feit dat de meeste vrijwilligers geen enkele militaire kennis hadden, werden zij ingezet als elitetroepen. Mede versterkt door het samenzweringscomplex van haar organisator, de Franse stalinist André Marty – die

Links en boven: republikeins herdenkingsmonument aan de 84 meter diepe bronnen van het plaatsje Caudé, net buiten Teruel. Beevor schrijft hierover (p. 106): *“In Teruel werden de 84 meter diepe bronnen van Caudé gebruikt om de lichamen van de doden te begraven. Een boer in de omgeving hoorde en noteerde in totaal 1005 coups de grâce.”*

ook getuige was geweest van showprocessen in Moskou – was de heksenjacht er groter dan in andere korpsen. Het moreel daalde er omgekeerd evenredig met het aantal slachtoffers. En die slachtoffers vielen niet enkel onder vijandelijk vuur; er waren ook standrechtelijke executies door officieren, onder wie Marty in eigen persoon. Generaal Emilio Kléber meldde Moskou na de nederlaag in Brunete: *“Ik begin me ernstig zorgen te maken over de staat van de Internationale Brigades. Er is hier veel aan de hand: de houding van de Spanjaarden jegens hen en hun eigen houding jegens de Spanjaarden; de vragen over het moreel; het chauvinisme van bepaalde nationaliteiten (vooral de Fransen, Polen en Italianen); het verlangen naar repatriëring en de aanwezigheid van vijanden in de troepen van de Internationale Brigades. Het is cruciaal dat er snel een grote man uit het grote huis komt om wat leiderschap in deze zaak te verschaffen.”*⁽¹³⁾ Op het moment dat Kléber zijn geheime nota voor Moskou opstelt, draait de communistische propaganda op volle toeren om de wereld te doen geloven dat de slag om Brunete een glansrijke zege is. Kléber – pseudoniem voor Manfred Stern – werd in 1939 bij zijn

terugkeer naar de Sovjet-Unie naar de goelag gestuurd waar hij in 1954 van uitputting omkwam. Jan Berzin, Vladimir Gorev, consul Vladimir Antonov-Ovseenko, ambassadeur Marcel Rosenberg en vele anderen 'leefden' niet zo lang: zij werden al dan niet na een proces wegens hoogverraad geëxecuteerd. Je kon maar beter iemand van het 'grote huis' laten komen dan dat je er zelf naartoe moest...

Ook bij Franco is er de besluiteloosheid, de twijfel en het laten primeren van de efficiënte propaganda op de militaire efficiëntie. Wanneer op 22 juli de vrij onbetekenende kolonel José Moscardó zich met achttienhonderd gelijkgestemden terugtrekt in het Alcázar van Toledo, volgt een langdurig republikeins beleg. De internationale katholieke sympathie voor de belegerden én de symboolwaarde van het gebeuren nemen toe. Franco wil dat zijn troepen vanuit het zuiden zo snel mogelijk oprukken naar Madrid. Hij wil beletten dat de bij de keel gegrepen republikeinse verdediging zich reorganiseert. Toch laat hij manschappen afleiden om de belegerden van het Alcázar te ontzetten en het manoeuvre legt hem geen windeieren: hij strijkt de roem op en binnen het nationalistische kamp ligt zijn heerschappij in een definitieve plooi ten nadele van Emilio Mola en Gonzalo Queipo de Llano.

Beevor concludeert dat de republikeinen beter af waren geweest met meer gevarieerde tactieken, waarbij qua omvang beperktere guerrilla- en commando-acties veel effect hadden kunnen sorteren. Alles zetten op de grote logge operaties in open gebied – met doorgaans Duitse en Italiaanse hegemonie in het luchtruim – diende wel de propaganda, maar niet het militaire resultaat. *“Franco hoefde niet zoveel te doen om de oorlog te winnen. Het waren de republikeinse bevelhebbers zelf die de moed en de offers van hun troepen verkwanselden en de oorlog verloren”,* klinkt het harde verdict.⁽¹⁴⁾

Selectieve vriendschap

Beide kampen konden op internationale vrienden rekenen, wat echter soms tot spanningen leidde. Het irriteerde Franco mateloos wanneer de Duitsers op het terrein zelf de operationele leiding in handen wilden nemen. Ook de druk van Mussolini voor 'glorierijke overwinningen' van zijn Corpo Truppe Volontarie zinde Franco niet. Vooral niet nadat hij eraan toegaf en dit in maart 1937 in de smadelijke nederlaag van Guadalajara resulteerde. Het was de enige echte militaire overwinning van de republikeinse troepen, maar hierdoor kon Franco makkelijker de Italiaanse roemzuchtige druk weerstaan. Feit is dat de Duitse en Italiaanse vriendschap in het nationalistische kamp niet in twijfel werd getrokken, noch dat Duitsers of Italianen zich ten gronde mengden in de samenstelling van dat kamp.

In het republikeinse kamp was dat volledig anders. De grootste vriend, de Sovjet-Unie, was een selectieve vriend, schonk voorwaardelijke militaire hulp aan duurbetaalde prijzen, mengde zich in de samenstelling van de legerleiding, de strategische en tactische keuzen, de samenstelling van de regering, de te voeren politiek. Meer nog, de USSR-gezanten én de lokale communistische partij eisten de uitschakeling van substantiële partners binnen dat kamp, met name de Partido Obrero de Unificación

Marxista (POUM), een antistalinistische revolutionair-marxistische organisatie. Alsof dit alles nog niet volstond, organiseerden de sovjetgezanten ook nog eens hun eigen repressie binnen dat kamp met clandestiene parallelle acties zoals ontvoeringen, foltering, executies. De 'vriendschap' van de Sovjet-Unie werd dan ook betwist door haar potentiële slachtoffers. Dat waren niet de minsten. Er was Francisco Largo Caballero, leider van de linkse socialistische stroming, die als premier door toedoen van de Sovjets moest wijken. Er waren de anarchisten, hoewel sommige van hun leiders zeer vóór hun Rubicon overstaken en meegingen in de autoritaire centralisatie, en de repressie van de communisten door de vingers zagen wegens de afhankelijkheid van wapenleveringen. En er was uiteraard de POUM waarvan de vernietiging voor de communisten een *conditio sine qua non* werd voor verdere steun.

Dankzij eigen onderzoek, maar vooral dankzij een deskundige compilatie – mét correcte verwijzing – van recent onderzoek in de voormalige sovjetarchieven, legt Beevor op heldere wijze de politiek van Stalin, de USSR en de Komintern bloot.⁽¹⁵⁾

In tegenstelling tot de achterban van de communistische partijen is Stalin in de zomer van 1936 helemaal niet gretig om de Spaanse Republiek bij te springen. Een eerste verzoek om wapens van de Spaanse premier José Giral blijft onbeantwoord. *“Stalin stond op het punt om het Rode Leger, de creatie van Trotsky, te zuiveren en hij was uiterst bezorgd dat een buitenlands avontuur Hitler zou provoceren op het moment dat de USSR zwak was.”*⁽¹⁶⁾ Na lang aarzelen besluit Stalin toch om hulp aan de Spaanse regering te geven, maar niet genoeg voor de republiek om te winnen en zodoende de Britten, die hij als bondgenoten beschouwde, niet af te schrikken. De met mondjesmaat gegeven steun waar een loodzware prijs zal voor betaald worden, komt er pas eind september.

De meerderheid van de hoge sovjetmilitairen in Spanje was afkomstig uit de militaire inlichtingendienst GRU. Stalins zuivering van het Rode Leger behelsde ook liquidaties bij de militaire inlichtingendienst. De neergang van de GRU betekende de doorbraak van die andere geheime politie, de NKVD. Aleksander Orlov, hoofd van de NKVD-vertegenwoordiging in Spanje, zou zich persoonlijk met de Spaanse geheime politie gaan bezighouden én met het parallelle netwerk dat de Sovjets hadden opgezet. Beevor doet deze opstelling gedetailleerd uit de doeken en voegt eraan toe dat de Sovjets er nauwlettend op toezagen dat alleen hun eigen troepen het door hen geleverde materieel gebruikten, in die mate zelfs dat bevelhebbers van sommige regimenten gedwongen werden om lid van de Communistische Partij te worden om er zeker van te zijn dat hun mannen materieel en medische zorg kregen. De steun was niet alleen gedoseerd; de letterlijke prijs was ook enorm. Beevor schrijft: *“Niets was gratis en veel kosten leken op zijn minst ietwat overdreven.”* Spanje, het land dat bij de aanvang van de burgeroorlog de op drie na grootste goudreserves ter wereld had, opende een *“lopende rekening in goud”* in Moskou. Dit idee kwam van minister van Financiën en latere premier Juan Negrín die het zich had laten aanpraten door de econoom Artur Stajevski die door Moskou naar Madrid was gezonden als economisch attaché. De Sovjets wilden tegen die tijd van premier Largo Caballero af en trokken voluit de kaart

GEA DE ALBARRACIN
FELIX
LORENTE
DOÑATE
† 1-9-1936
DE 30 AÑOS
TE BUSQUE
POR TODAS PARTES
QUE INJUSTICIA
QUE ESTES AQUI
UNIDA A TU DOLOR.
OBLIGADO
A DEJARME SOLA
CON TU HIJA DE 4 AÑOS
NO TE OLVIDAMOS
TU ESPOSA
FELICITAS HERNANDEZ
Y TU HIJA
ANGELES LORENTE
R. I. P.

van Negrín: “De minister van financiën is een heel verstandig man en is getrouw aan ons”, aldus een geciteerd geheim rapport aan Moskou.⁽¹⁷⁾ Largo Caballero moest plaats ruimen, Negrín werd premier, de centralisatie van het leger onder communistische hegemonie werd een feit, de jacht op de dissidente POUM kon beginnen met het buiten de wet stellen van deze partij, het opsluiten van haar leiders en het folteren en vermoorden van haar voorman Andreu Nin.⁽¹⁸⁾

Over Negrín is in Spanje nog heel wat te doen. Een aantal aanhangers die zich organiseerden in de Fundación Juan Negrín breken herhaaldelijk een lans voor zijn rehabilitatie en onlangs vond in Madrid een herdenkingsplechtigheid plaats in aanwezigheid van huidig regeringsleider Rodriguez Zapatero. In de strijd voor Negríns rehabilitatie loopt een dankbaar en trouw bondgenoot voorop: Santiago Carrillo, de voormalige secretaris-generaal van de Spaanse communistische partij (PCE).⁽¹⁹⁾

Oorlog of revolutie?

Het dilemma ‘oorlog of revolutie’ beheerst het klassieke ideologische debat over de burgeroorlog binnen de Spaanse linkerzijde. De militairen noemden hun coupoging een ‘preventieve contrarevolutie’, maar hun aanval zorgde er enkel voor dat de nooit gestabiliseerde republiek als een kaartenhuis in elkaar stortte. “De opstand van rechts had een ongeplande revolutie in de gretige armen van links gedreven”, heet dat bij Beevor.⁽²⁰⁾

Beevor, die geen greintje sympathie heeft voor de aanhangers van een sociale revolutie, beschrijft toch accuraat de collectivisering in Catalonië en Aragón, legt uit dat “de meest uitgesproken verdedigers van het bezit niet de liberale republikeinen waren, zoals verwacht kon worden, maar de communistische partij en diens Catalaanse tak”, dat “deze antirevolutionaire houding die door Moskou was opgelegd de middenklasse in groten getale naar het communistische leger bracht”. Wie dit proces afdoet als “een romantische terugkeer naar de dorpsgemeenschappen van de middeleeuwen”, vergist zich. Doordat de arbeiders en boeren zelf de teugels in handen hadden, werd modernisering niet meer gevreesd en konden technologische vooruitgang en rationalisering plaatsvinden zonder dat ze met stakingen beantwoord werden. Zo de sociale revolutie in de Catalaanse industrie bedreigd werd, was dat door de poging van de Madrileense regering om het heft weer in handen te krijgen door buitenlandse deviezen aan gecollectiviseerde bedrijven te ontzeggen. Beevor citeert recent onderzoek waaruit zou blijken dat “de verminderingen in de industriële productie tijdens de oorlog niet echt geweten kunnen worden aan ‘revolutionaire wanorde’”.⁽²¹⁾ Of wat de landbouw betreft: “De communisten verweten de zelfbestuurde collectieve landbouwbedrijven inefficiëntie, maar in Aragón nam de productie met een vijfde toe.”⁽²²⁾

Gedenksteen bij het herdenkingsmonument te Caudé. Het betreft een afscheidswoord van een vrouw aan haar man, afkomstig van het naburige Gea de Albarracín, die 30 jaar was toen hij verdween: “Ik zocht je overal. Wat een onrecht dat je hier ligt, verenigd met je pijn. Gedwongen me alleen te laten met je dochttertje van 4 jaar. We vergeten je niet.”

Dit revolutionair proces moest stopgezet worden. De anarchisten kwamen steeds meer onder 'oorlogsdruk' te staan, spaarden hun kritiek op de hofleverancier die de USSR was, leverden zelf hun verworvenheden in door de revolutionaire junta's op hun gezag te laten ontbinden en rebelleerden niet tegen de communistische/republikeinse repressie. Het revolutionaire elan bleek niet opgewassen tegen de contrarevolutie. Het anarchisme dat in de Spaanse arbeidersklasse sinds Bakoenin steeds de meerderheid had gehad, herstelde zich nooit meer van zijn harakiri. Het idee van 'eerst de oorlog winnen, dan pas sociale eisen stellen' triomfeerde. Maar de actieve steun van het volk bleef uit. De veer was gebroken. Beevor schrijft dat er voor de meeste mensen geen idealen meer over waren die verdedigd moesten worden.

De anarchistische theoreticus Diego Abad de Santillán die zich de vraag stelde waarom de oorlog verloren werd, kwam tot de conclusie dat het voor de anarchisten geen verschil zou gemaakt hebben of nu Negrín en de communisten of Franco met de fascist en de nazi's zou gewonnen hebben.⁽²³⁾ Toen hij in 1940 deze regels schreef, besefte de anarchistische veteraan wellicht niet hoezeer hij gelijk had. Kort na zijn aankomst in Spanje (september 1936) rapporteerde generaal Gorev aan Moskou: "Een strijd tegen de anarchisten is absoluut onvermijdelijk na de zege over de Witten. Dat zal een zware strijd worden." En een maand later meldde André Marty aan het grote huis: "Na de overwinning zullen we de rekening met hen (de anarchisten, nvdr) vereffenen, helemaal omdat we op dat moment een sterk leger hebben." Het ging zelfs niet alleen om dan nog ultrageheime rapporten. Twee maanden later (december 1936) schreef de immer optimistische Pravda: "Het opruimen van trotskisten en anarchosyndicalistische elementen zal met dezelfde kracht gebeuren als in de USSR."⁽²⁴⁾

Twee, drie, vele Spanjes...

Met onder meer Hugh Thomas, Paul Preston, Stanley G. Paine, Burnett Bolloten, Antony Beevor wordt het rijtje Angelsaksische historici die zich in Spanje en zijn burgeroorlog zijn gaan verdiepen, indrukwekkend. Ook na de zeventigste verjaardag van de burgeroorlog zal Spanje voorwerp van onderzoek blijven, vooral voor de jongerengeneratie die nu de geschiedenis van haar grootouders en de collectieve herinnering gestalte wil geven. Herinneren volstaat niet en sloganeske etiketteringen ('Las dos Españas', 'Spain is different', 'España como problema', 'España sin problema') vormen veelal een obstakel om reële processen te vatten.

Op 24 augustus werd het ruitersstandbeeld van dictator Franco in de Koninklijke militaire academie van Zaragoza weggenomen en in het magazijn van het provinciemuseum weggeborgen. Het op een paard gezeten kleine dikke mannetje stond er sinds 1948. Het is nooit te laat om, in welke van de vele Spanjes dan ook, mannetjes van hun paard te halen en daarbij man en paard te noemen.

- (1) Voor de klassieke stalinistische variant van deze versie in België o.m. L. DE CANNE, *De oorlog begon in Spanje*, Brussel: Imavo, 1996.
- (2) Voor een geactualiseerde variant van deze versie, P. MOA, *Los mitos de la guerra civil*, Madrid: La Esfera de los Libros, 2004 en mijn kritiek hierop: V. SCHELTENS, Revisionisme in de geschiedschrijving over de Spaanse burgeroorlog. Het neofranquistisch offensief van Pio Moa. In: *Brood & Rozen*, 3(2005), p. 27-40.
- (3) Voor een schitterende analyse van het intellectuele debat in de 'twee Spanjes' en de behandeling van alle clichés, zie S. JULIA, *Historias de las dos Españas*, Madrid: Taurus, 2004.
- (4) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 46. Het citaat van José Ortega y Gasset haalde hij bij Hugh Thomas wiens klassieker *The Spanish Civil War* eveneens vorig jaar werd heruitgegeven in het Nederlands.
- (5) J. ELORZA, El coste humano de la guerra civil. In: *El País*, 14/06/1996. Jarenlang werd gewag gemaakt van één miljoen doden, maar dat cijfer is niet op enige berekening gebaseerd. Het was de auteur José María Gironella die het cijfer introduceerde als titel van zijn roman *Un millón de muertos* (1961). Zelf gaf hij toe dat het gewoon om een onomwonden cijfer ging waarin hij ook de 'morele lijken' verrekende.
- (6) 'Hoe is het mogelijk dat een in West-Europa gelegen land er veertig jaar lang in slaagt een totalitair regime te handhaven dat een tweelingbroer was van fascistische stelsels die in de Tweede Wereldoorlog verslagen werden?' luidt de centrale vraagstelling in het werk van ex-vakbondsleider Nicolás Sartorius en journalist Javier Alfaya. Hun antwoord hierop: 'Wegens een zeer onterechte vrees voor een communistische machtsgreep in Spanje'. N. SARTORIUS & J. ALFAYA, *La memoria insu-misa. Sobre la dictadura de Franco*, Madrid: Espasa Calpe, 1999, p. 17.
- (7) *De Ley de extensión de derechos a los afectados por la Guerra Civil y la dictadura* (wet ter uitbreiding van de rechten van de door burgeroorlog en dictatuur benadeelden) of kortweg *Ley de Memoria Histórica* werd door de ministerraad van het sociaaldemocratisch kabinet goedgekeurd op 28 juli 2006 na een zeer lange, omzichtige aanloop vanuit een interministerieel comité.
- (8) Momenteel leeft in België nog één ex-brigadist: de Luikenaar Marcel Baiwir. Recentelijk overleden de Mechelaar Albert De Coninck (6 december 2006) en de Pool 'Simon' Radwanski (20 februari 2007), die zich pas in de jaren 70 in België vestigde.
- (9) J. AROSTEGUI, Por qué se desató tanta violencia durante los primeros meses? In: *El País*, 14/06/1996.
- (10) Nog vele gesneuvelde of geëxecuteerde republikeinen zijn vermist, onder wie de grootvader langs moederszijde van de auteur van dit artikel.
- (11) Tot op de dag van vandaag pakken de aanhangers van Millán-Astray nog fier met dit incident uit. Zie onder meer www.lalegion.com, waar niet zonder leedvermaak wordt ingegaan op het feit dat Miguel de Unamuno aanvankelijk de militaire opstand steunde en de 'marxistische wredeheden' aan de kaak stelde.
- (12) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 437.
- (13) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 298-299.
- (14) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 438.
- (15) Inzake archieven baseert Beevor zich vooral (maar niet uitsluitend) op het Staatsarchief van de Russische Federatie (GARF), het Russisch Staatsarchief voor Sociale en Politieke Geschiedenis (RGASPI) en het Russisch Militair Staatsarchief (RGVA).
- (16) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 155.
- (17) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 168-169.
- (18) Voor een uitgebreide behandeling van deze zuivering op basis van actuele onderzoeksresultaten, zie: S. PAYNE, *Unión Soviética, comunismo y revolución en España*, Barcelona: Plaza & Janés, 2003; J.M. ZAVALA, *En busca de Andreu Nin. Vida y muerte de un mito silenciado de la Guerra Civil*, Barcelona: Plaza & Janés, 2005.
- (19) S. CARRILLO, Juan Negrín y los comunistas. In: *El País*, 09/10/2006.
- (20) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 96.
- (21) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 125-127.
- (22) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 128.
- (23) D. ABAD DE SANTILLAN, *Por qué perdimos la guerra*, Madrid: Del Toro, 1975. De oorspronkelijke versie uit 1940 staat integraal op het internet: www.somnislibertaris.com/libro/porqueperdimoslaguerra/index04.htm
- (24) A. BEEVOR, *De strijd om Spanje [...]*, p. 440.